

dit bevel overtraden, zouden „sonder eenige verschooning de oeffeninge van het predickampt peremptoirlyck gheinterdiceert ende syluyden noyt wederom tot 't selve geadmitteert worden". Zelfs onder de meer gematigde predikanten moest dit alles hier en daar weerzin wekken. Vooral echter klom onder de zeer rechtzinnige dienaars des Woords de wrevel tegen zijn bewind met den dag. Te meer was dit het geval, waar hij vooral coccejaansch-gezinde personen tot de hoogste staatsambten deed verkiezen en de voetiaansch-gezinden voorbijging. Daarom verlangde men in tal van kerkelijke kringen te vuriger naar de regeering van den prins, naar mate deze zich bij zijn trouw kerkbezoek en zijne gehechtheid aan Cornelis Trigland meer vriend der voetianen betoonde. Gelijk het voorgeslacht hoopvol op Maurits tegen van Oldenbarneveld had gestaard, zoo deed het 't nageslacht op Willem III tegen de Witt. En ook thans behaalde de kerk overwinningen die echter in de wezenlijke verhouding tusschen overheid en kerk weinig veranderingen brachten.

HOOFDSTUK XIV.

De invloed van Willem III op de magistraten ten gunste van de vrijheid der kerk.

Met de verheffing van Willem III in „alle zoodanige digniteiten en waardigheden als bij de Prinsen zijne voorouderen bekleed waren geweest", scheen de kerk weder den knellenden band te kunnen verbreken, waarmede, onder leiding van de Witt, de staten van Holland haar opnieuw hadden gebonden. Willem hield het immers met de voetianen, die, gelijk vroeger de gomaristen, vrijheid voor de kerk eischten, ten aanzien harer inwendige aangelegenheden. Van hem was derhalve te verwachten, dat hij menig struikelblok zou helpen opruimen, dat in de laatste jaren de overheid op het kerkelijk pad gelegd had.

Het begin beloofde reeds veel. Willem aan de regeering gekomen, verving verschillende regenten, die meer vrijzinnige geestverwanten van de Witt waren, door voetiaanschgezinde Oranjeklanten. Zoo ontsloeg hij den 13^{en} April 1674 te Utrecht de leden der staten, de vroedschappen en de raadsheeren van het provinciale Hof van hunnen eed, in één woord : hij verstelde de wet. De nieuwe stedelijke en gewestelijke magistraatspersonen werden grootendeels uit gewezen of nog dienstdoende leden van het christelijk-gereformeerde consistoriegekozen. Predikanten, die, om hun verzet tegen de maatregelen van het vorig bewind, verbannen waren, kregen van Willem vrijheid terug te keeren en hun ambt weder waar te nemen. Bij kerkelijke beroepen besliste hij telkens vóór de voetianen en tegen de coccejansen.³ Een sprekend bewijs deed zich daarvan in Middelburg voor.

Onder de predikanten aldaar vertegenwoordigde Johannes van der Waeyen de meer coccejaansche richting, terwijl Abraham van de Velde, de vroeger uit Utrecht verbannen predikant de warme medestander van Voetius was. Deze twee waren met elkander in 1676 openlijk den strijd begonnen, toen er een nieuw beroep moest worden uitgebracht Willem, die dáár in Maart van dat jaar was, had, verwickelingen vreezende en den voetianen wèl gezind, de classis van Walcheren uitdrukkelijk vermaand bij de vervulling der vacature zorg te dragen dat een predikant werd beroepen, die geene nieuwigheden zou invoeren. Kennelijk vermoedde hij reeds dat het zoogenaamde Collegium Qualificatum, samengesteld uit afgevaardigden van de wethouderschap en den kerkeraad, in welks handen de beroeping was, een anderen weg zou opgaan en waar-schuwde hij de classis bijtijds daartegen. Hij bleek goed te hebben gezien. Want genoemd Collegium, bestaande uit afgevaardigden van de wethouderschap en den kerkeraad, had een beroep uitgebracht op Wilhelmus Momma, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Hamm, die verdacht werd een man van bedoelde nieuwigheden te zijn. De classis, die zich sterk gevoelde, door den steun van den prins, weigerde dit beroep goed te keuren. Het Collegium, zeer gesteld op de komst van Momma, ook omdat het hoopte dat hij de aanmerkelijk vervallen kweekschool in eere zou helpen herstellen, beweerde tegenover de classis dat het beroep wettig was, zoolang zij geen reden opgaf, waarom het moest worden afgekeurd. Door de wethouderschap gesteund, nam het Collegium dan ook maatregelen om Momma te doen overkomen. Maar tegelijk schreef de prins aan Momma zoowel als aan de wethouderschap de zaak niet door te zetten, doch naar eene schikking te streven. Ook de classis drong hierop aan. Niets echter baatte. Momma kwam te Middelburg en werd den 19^{en} Juli 1676 aldaar bevestigd. En dit geschiedde ondanks scherpe brieven van Willem uit Maastricht dat niet met de voorgenomen bevestiging mocht worden voortgegaan! Geen wonder dat deze toen zijn represaille-maatregelen nam. Hij beval de classis met hen, die de oorzaak dezer ongeregelheden waren geweest, overeenkomstig de kerkorde te handelen. Dientengevolge dagvaardde de classis het Collegium naar Vlissingen, waar zij toen bijeen was. Doch de wethouderschap liet zich zoo maar niet ringelooen en verbood aan ieder uit Middelburg voor de classis te Vlissingen te verschijnen. De classis beantwoordde dit besluit door hare zeker niet zachte beslissing dat de middelburgsche predikanten van der Waeyen en de Mey, die het meest voor het beroep van Momma hadden geijverd, uit de classis werden gezet. De Mey werd geschorst in zijn dienst en geweerd van het avondmaal, omdat hij Momma had bevestigd. Twee diakenen werden eveneens geschorst. Aan Momma werd geschreven dat men hem niet als predikant erkende, maar als een huurling beschouwde. Al deze besluiten hadden echter voorshands geen effect.

Zoo stonden Collegium en classis, of liever magistraat en kerk als geharnaste tegenstanders tegenover elkander, toen Willem tegen het einde van October 1676 in Middelburg kwam. Hij toonde reeds terstond toen zij hem kwamen begroeten, zoowel aan het Collegium als aan de burgerhoplieden, die het eerstgenoemde hadden gesteund, zijne groote ontstemming. Maar erger zou het loopen in de statenvergadering. Dáár bewerkte Willem dat Momma werd afgezet. Tevens werd hij door de staten gemachtigd om hen, die de leiders der beweging vóór Momma in de wethouderschap en het Collegium waren geweest, te schorsen of af te zetten. Gelijk begrijpelijk is, had de stad Middelburg in de statenvergadering niet in dit besluit bewilligd. Doch dit baatte niet, daar Willem als eerste edele en vanwege Vlissingen en Veere twee stemmen in de staten van Walcheren had. En doortastend als de stadhouder was, ging hij spoedig tot uitvoering der genomen beslissing over. Hij bracht andere personen in de wethouderschap en den kriegsraad van Middelburg; Momma werd eervol ontslagen met bezit van een jaargeld en van der Waeyen afgezet met bevel Zeeland te verlaten. De classis, de nieuwe wethouderschap en de protesteerende leden van het Collegium konden een nieuw beroep in hunnen geest doen. De overwinning van den stadhouder was volkomen. Trad Oranje gewoonlijk als bemiddelaar in de geschillen tusschen staat en kerk op, Willem heeft in den strijd te Middelburg al het overwicht zijner krachtige persoonlijkheid ten gunste der kerk aangewend. Kennelijk was zijn toorn opgewekt door het doordrijven van het beroep van Momma tegen zijn uitdrukkelijk en herhaald advies om voorloopig de zaak te laten rusten. De wethouderschap had in dit opzicht weinig eerbied voor de hooge overheid getoond. Welnu! Willem heeft haar daarvoor eene bestraffing toegediend, die den voetiaanschen geest ten goede kwam.

Eenzelfde houding had hij in 1675 bij een dergelijken strijd te Enkhuizen aangenomen, al droeg deze een veel minder scherp karakter. Dáár hadden enkele gemeenteleden den kerkeraad verzocht een predikant te beroepen vrij van coccejaansche neigingen. De wethouderschap en de kerkeraad hadden echter dit rekwest zóó kwalijk opgenomen dat zij de onderteekenaars op het stadhuis ontboden en scherp berispt hadden. Toen was Willem door deze mannen in den arm genomen. En dit deden zij niet te vergeefs. Want Willem verlangde in een schrijven aan wethouderschap en kerkeraad, dat zij aan de wenschen der onderteekenaars zouden voldoen.

Ook heeft Willem in den bekenden strijd van Ds. Wilhelmus à Brakel te Rotterdam met den magistraat aldaar, dien predikant voor het dreigend gevaar van verbanning behoed.

Reeds in Friesland had Brakel, als predikant te Leeuwarden, moeilijkheden van de zijde der overheid ondervonden, toen hij Ds. Koelman, die, wegens zijne gevoelens omtrent de formulieren en de

feestdagen, uit de generaliteitslanden was verbannen en daarna in verschillende provincies het Evangelie verkondigde, te Leeuwarden den kansel had afgestaan. Op de classicale vergadering van 16 October 1676 en 23 April 1677 had hij daarover het noodige moeten hooren en was hij ernstig vermaand in dezen voortaan voorzichtiger te zijn. Moge Brakel zich ook al aan dezen raad hebben gehouden, toch bleef hij zijnen vriend Koelman getrouw. Dat bleek in 1682, toen de correspondent uit Zuid-Holland op de friesche synode van 13 Juni voorstelde Koelman het preeken in de provincie Friesland te beletten. Met vuur kwam Brakel daartegen op. De kerk had Koelman niet gecensureerd noch het preeken verboden. De politieke macht had dit gedaan, zonder dat zij daartoe het recht had.

Betref de zaak van de verbanning de algemeene staten, het tweede, die van de oppositie tegen het preekverbod, trokken zich natuurlijk in het bijzonder de staten van Friesland aan. Reeds den 19^{en} Juli 1682 kwam er op de classicale vergadering van Leeuwarden een sententie van gedeputeerde staten in, met de mededeeling van deschorping van Brakel gedurende vier weken als predikant, wegens zijne uitlatingen in de vergadering der synode van 13 Juni tegen de overheid. Den 14^{en} Juli werd hij door hen ontboden om zich te verantwoorden over hetgeen hij op de synode had gezegd. Hij voldeed hieraan en leverde tegelijk eene remonstrantie in, waarin hij aanwees dat een oordeel over geestelijke dingen aan de kerken, niet aan de overheid toekomt en deze geene macht heeft een predikant op grond daarvan te verbannen, zooals met Koelman was gebeurd. Snedig herinnerde hij de friesche staten aan hunne wet van 1645, waarbij zij het recht van censuur en tucht geheel aan de kerk lieten, en dus getoond hadden het eigenlijk met hem eens te zijn, of liever met de leer der kerk op dit punt, die ook Brakel van harte onderschreef. In eene tweede remonstrantie van 18 Juli rechtvaardigde hij nog eens zijn spreken in de synode. Het een noch het ander mocht echter baten. Den 19^{en} Juli kwam in de classicale vergadering van Leeuwarden eene sententie van gedeputeerde staten in, waarbij Ds. Brakel voor vier weken als predikant werd geschoist om zijne uitlatingen tegen de overheid in de synode van 13 Juni.

De staten bleven dus kennelijk op hun stuk staan

Dit bleek echter niet in die mate het geval te zijn als eerst scheen. Want toen Brakel tegen het bevel der staten in den 21^{en} Juli toch zijn predikbeurt vervulde, liet men hem begaan en werd hem vervolgens medegedeeld, dat men de principiele kwestie omtrent de macht der overheid liet rusten en aan de kerk haar recht van censuur en tucht liet, doch slechts wenschte dat Brakel schuld zou erkennen over zijn manier van optreden. Laatstgenoemde verklaarde zich hiertoe bereid, met de bijvoeging dat hij niet wist „ergens in gebrekkig te zijn geweest”. Tevens verzocht hij den staten de classis de zaak verder te laten behandelen. De staten,

die kennelijk naar het einde van dezen twist verlangden, gingen hiermede accoord. En Brakel bleef in zooverre overwinnaar, dat de classis de zaak voor afgedaan beschouwde. Echter schijnt Koelman van dat oogenblik niet meer te Leeuwarden te zijn opgetreden. In dit opzicht kregen de staten hun zin.

Een ernstiger strijd stond echter Brakel te wachten, toen hij ruim een jaar daarna predikant te Rotterdam werd. Mochten de eerste jaren van zijn verblijf aldaar ook al rustig voorbijgegaan zijn, in 1688 wierp hij zich in het gevecht met Rotterdam's magistraat, omdat deze naar zijn gevoelen de rechten der kerk op bedenkelijke wijze aantastte. De improbatie door de stadsregeering van het beroep van Ds. Crombrugge van Utrecht was daartoe de aanleiding. Brakel kon deze handeling niet dulden en trad den 25^{en} Juli 1688 in de Groote kerk met een soort protest-prediking op over den tekst Psalm 2 : 6 „Ik doch hebbe mijnen Koning gesalft over Zion, den bergh mijner Heyligheyd”, onder het motto : „Jesus Christus voor de Alleene en Souveraine Koning over zijne kerke uytgeroepen”.

Daarin stelt hij van den preekstoel de vraag „of het den Overheden als Overheden door een Goddelijk Recht toekomt, ofte van Godts wegen geoorlooft is, een Leeraar, die wettig van Godts Gemeynthe verkoren is, zonder redenen aan de Gemeynthe te geven, maar met autoriteyt na haar welbehagen te improbeerden, de Beroeping te annulleren, ende de Gemeynthe te doen treden tot Beroeping van een ander?”

Deze vraag wordt beslist ontkennend beantwoord. Want eer de overheid zich het recht van improbatie aanmatigen mag, moet zij bewijzen daartoe commissie te hebben ontvangen van den eenigen soeverein der kerk, namelijk Christus. En dit bewijs kan zij niet bijbrengen, om de eenvoudige reden dat Hij deze commissie haar nooit gaf. De tegenwerping der remonstranten, dat Jes. 49 : 23 in die richting wijst, beantwoordt hij door er vooral op te wijzen, dat de profeet aldaar de hooge bescherming der kerk door de koningen, die haar zoo getrouw mogelijk moeten dienen, op het oog heeft, en dit dus het tegenovergestelde is van de betoonde oppermacht bij de improbatie. En het voorbeeld van koningen, die priesters aanstelden en verdreven (1 Kon. 2 : 27, 35) wijst hij af met de opmerking dat men uit voorbeelden geen regels mag afleiden. Men zou dan omgekeerd evengoed uit de daden van Samuel (1 Sam. 7 : 15 ; 8 : 1), Jójada (2 Kon. 11), de priesters (2 Chr. 26 : 16) de oppermacht van de kerk over de overheid kunnen afleiden. Bovendien handelden personen als Mozes en David, wanneer zij ingrepen in den eeredienst, als profeet, terwijl men niet mag vergeten dat het juist den zondigen koningen als ernstig kwaad werd toegerekend, wanneer zij kerkelijke personen verstieten en anderen aanstelden (1 Kon. 13 : 33). En eindelijk achtten de koningen in Israël het hun plicht, wanneer de kerk door goddelooze voorgangers als verwoest was en de priesters waren verdreven, haar te herstellen en de priesters op hun

post te doen terugkeeren. Wat in het bijzonder de verbanning van Abjathar, door de remonstranten als voorbeeld aangevoerd, betreft, herinnert Brakel dat deze wegens crimen laesae Majestatis, dus wegens een politiek misdrijf, werd verdreven. De Heilige Schrift geeft der overheid dus geenerlei recht tot improbatie.

De Heer Jezus heeft gewild dat Zijne kerk, als geheel onderscheiden van de koninkrijken der wereld, zou bestuurd worden door kerkelijke personen en niet door wereldsche overheden. In Zijnen naam moeten de kerkedienaars door de kerk en hare opzieners worden gekozen. De overheid, die een alzo wettig gekozen predikant improbeert, verzet zich tegen de ordinantie van Christus. De tegenwerping dat dit alles na Jezus' tijd door de kerk zelf geschiedde, omdat de overheden heidenen waren, beantwoordt hij met de opmerking dat de overheid als zoodanig immer dezelfde rechten heeft, hetzij zij uit heidensche of uit christelijke personen bestaat. Wanneer dus de overheid in dezen iets had te zeggen, zoo hadden de eerste christenkerken haar in de zaken van beroeping moeten kennen, en haar moeten herinneren aan hare roeping voedsterheeren der kerk te zijn. Maar niets daarvan is gebeurd. Daarom concludeert hij dat de overheden geen recht hebben „een beroepenen Dienaar soo autoritative te improberen.”

Hij toetst dan verder wat door de verdedigers der autoritative improbatie daarvóór wordt aangevoerd.

Tegenover hunne bewering dat wie aan de overheden het recht van approbatie toekent, aan haar ook dat van improbatie moet toekennen, merkt hij allereerst op dat dit niet juist is, daar de onderdanen de macht hebben goede wetten van de overheden te approbeeren, doch niet om die te improbeeren, en de lidmaten der kerk macht hebben een wettig beroepen leeraar te approbeeren, doch niet om dien te improbeeren. Een bewijs dat beide niet behoeven samen te gaan. Maar ten tweede ontkent hij het recht van de overheid tot autoritative approbatie, zoodat daarmede van zelf de bewering dat het recht van approbatie dat van improbatie met zich brengt, waardeloos is. Want wat de synode van 1586 in art. 4 en 5, en die van Dordrecht van 1618 en 1619 in art. 4 en 5 aan de overheid toestonden, was geen autoritative approbatie en veel minder improbatie. Aan de overheid werd alleen het recht gegeven om de approbatie te weigeren op grond van leven en burgerlijken wandel, en deze concessie vond slechts haren grond in bijzondere tijdsomstandigheden „eerst om de factie van Lycester met welke veele Predikanten te verre ingezeylt waren tot groote prejudicie van de vryheyd des Landts en daar na om de Remonstrantsche factie, die tegen het huys van Oranje gekantet waren”. Maar eigenlijk keurt Brakel ook deze concessie af, zooals blijkt uit de onmiddellijk daarop volgende woorden: „En 't is wel te denken dat de Remonstranten het alles aan de Overheden willende overgeven wat de Heere Jezus toe quam, de andere misschien wat te veel toegevende zijn geweest

om de Overheden niet te stuyten". Hij verkleint ten slotte zoozeer de beteekenis van de door plaatselijke kerken gevraagde approbatie, dat zij in zijne oogen niets meer beteekent dan het inroepen van de bescherming der overheid voor den beroepen predikant tegen alles wat hem zou hinderen in de uitoefening van zijn ambt. In elk geval komt volgens hem aan de overheid noch de autoritatieve approbatie noch de improbatie toe.

Het ligt in den aard der zaak dat dit optreden zoowel Brakel zelf als den rotterdamschen kerkeraad in groote moeilijkheden met den magistraat bracht. Brakel kreeg 's Maandags reeds het bevel zijn preek Dinsdag op schrift in te leveren. Hij deed dit met weglating van de tekstverklaring „om de kortheyt des tyds" en zeide ze te geven aan den magistraat „als litmaten", dus niet omdat hij het recht der overheid erkende de prediking te beoordeelen. De vroedschap vond de preek van dien aard, dat zij Brakel provisioneel den kansel ontzegde en zijn traktement inhield. Voor den kerkeraad was het geval zeer lastig. Principieel stond hij op Brakel's standpunt, doch met den magistraat bleef hij gaarne op goeden voet. De commissie, door den kerkeraad tot samenspreking met den magistraat benoemd, betoogde dan ook tegenover dezen dat Brakel wél in 't algemeen gelijk had, maar wellicht wat te ver gegaan was in zijne uitdrukkingen en dat zij bovenal prijs stelde op eene goede verstandhouding tusschen magistraat en kerkeraad. Brakel maakte het echter de commissie en den kerkeraad niet gemakkelijk. Want tegen het gebod van den magistraat in trad hij Woensdag 28 Juli voor de gemeente op. Toen echter schijnen de kerkelijke mannen sterker druk op hem te hebben uitgeoefend. Want hij gaat voor eenigen tijd de stad uit, niet alleen om wat rust te nemen, maar ook omdat er redenen waren „die my uyt voorsichtigheyt deden resolveren my elders in stilte een weynig te diverteren." Maar in zijne afwezigheid zorgde hij zelf voor plaatsvervangers in zijne preekbeurten om den schijn te vermijden als erkende hij het recht der overheid om hem te schorsen. De magistraat, natuurlijk door de ongehoorzaamheid van Brakel geprikkeld, neemt nu 9 Augustus het besluit, dat Brakel binnen vier weken volledige voldoening aan de overheid moet geven en anders als een onwaardig burger uit de stad zal worden verbannen.

Op het bericht dezer resolutie keerde Brakel naar Rotterdam terug en vervoegde zich op Zaterdag 21 Augustus bij de burgemeesters met een drievoudig verzoek. Ten eerste vroeg hij dat de zaak nu verder mocht blijven rusten; verder dat hem een afschrift van de resolutie van 9 Augustus zou worden gegeven met opgave van de gronden, waarop zij rustte, en eindelijk dat hem zou worden medegedeeld wat men onder het geven van voldoening door hem verstond. Deze houding was nogal tegemoetkomend. Indien Brakel echter verwacht heeft, dat de zaak op dien Zaterdag met den magistraat zóó goed in orde zou komen, dat hij den daarop vol-

genden Zondag ongehinderd zou kunnen preeken, is hij bedrogen uitgekomen. Want men zeide hem dat de tijd te kort was om haar op dien dag af te doen, al zegde men hem toe dat dit bij de eerste de beste gelegenheid zou geschieden. Maar tevens — wèl doorziende dat zijn hoop op het vervullen van den predikdienst op den volgenden dag was gevestigd — verbood men hem in het stadium waarin zijne zaak nog verkeerde, op den preekstoel te komen.

Maar tegen dit verbod kwam de kracht van Brakel's beginsel nu weder scherp uit. Hij zou liever sterven of Rotterdam verlaten dan op bevel van de overheid de prediking nalaten „alsoo sulc streed tegens de heerschappy des Heere Jesu in zyne Kerke.” Burgemeesters lieten hem daarop gaan, doch namen hunne maatregelen. Zij ontboden Ds. Grebber, die steeds als de eerste in het overleg met den magistraat was opgetreden en bevolen hem te stond eene vergadering van den kerkeraad te beleggen en de zaken zóó te leiden dat Brakel den volgenden dag geen preekbeurt in de stad zou vervullen.

Ds. Grebber voldeed aan dien last en de kerkeraad aan den wensch van den magistraat. Hij meende dat op deze wijze de eendracht het best zou worden hersteld. Zelfs onder Brakel's geestverwanten waren er die zoo oordeelden. „Ik merkte kort daar naar dat eenige myner lieve Broederen uyt liefde overlegd hadden, of het niet goet soude zijn, my Kerkelyk het Prediken te hinderen, omdat zy onvermydelyke swarigheden tegemoet sagen indien ik wederom Predikte, en seer goede apparentie van een gelukkige uytslag, indien ik op die eene reyse niet en Predikte”. In zooverre bleef de kerkeraad nu ook in de reeds vroeger getrokken lijn, dat hij goedvond „te ordineren dat sonder eenige censure over de persoon of de sake van Ds. Brakel te vellen, om seer veele sware en onvermydelyke onheylen voor te komen, Ds. Brakel op morgen sal gelieven stil te syn en zyne beute te voor die maal door yemant anders sal werden waargenomen”. Principieel bleef hij het dus eens met Ds. Brakel, maar voor de goede verstandhouding met de overheid moest iets worden toegegeven. Hoewel Brakel dit besluit niet goedkeurde, boog hij toch voor de kerkelyke uitspraak het hoofd.

Al was deze zaak nu naar den wensch van den magistraat geschikt, zoo bleef hij desniettemin den eisch handhaven dat Brakel volledige voldoening zou geven en anders verbannen zou worden. Men besloot dan ook op Maandag 23 Augustus op Brakel's bovengenoemd diefvoudig verzoek het volgende te antwoorden. Wat het eerste betreft dat men de zaak verder zou laten rusten, hierop ging men niet in; het tweede, namelijk dat Brakel een afschrift der resolutie zou ontvangen met opgave der gronden, waarop zij steunde, werd ingewilligd, en het laatste, namelijk het verzoek om eene nadere omschrijving van de vereischte voldoening, werd beantwoord met het scherpe bevel, dat Brakel de autoriteit van

de stedelijke overheid in zake het beroep van predikanten en het recht van approbatie en improbatie moest erkennen conform de besluiten van de dordtsche synode van 1618 en 1619 en de dáár vastgestelde kerkorde; dat hij voorts zijn leedwezen moest betuigen over zijn preek van 25 Juli, en eindelijk voor het vervolg „alle verpligte gehoorsaemhey, respect ende reverentie” moest beloven. Terwijl de kerkeraad ook thans tot verzoening werkzaam bleef, en Brakel tot twee-, driemaal toe eene schriftelijke verklaring en een antwoord op even gemelde drie punten aan den magistraat had doen toekomen, die als onvoldoende ter zijde werden gelegd, stelde de vroedschap, die kennelijk toch ook aan de zaak een einde wilde maken, een stuk omtrent deze drie punten op, dat Brakel zou moeten onderteekenen, voordat er van intrekking van de resolutie sprake zou kunnen zijn. Het valt echter niet te ontkennen dat dit stuk gematigd was gesteld en van de meer verzoenende houding van den magistraat, zeker onder den invloed van de bemoeienissen van den kerkeraad, bewijs gaf.

Brakel zou namelijk moeten erkennen het jus majestatis circa sacra, dat is het recht der overheden, en zoo ook van de overheid van Rotterdam, omtrent de heilige dingen in het algemeen, als ook in het bijzonder omtrent de beroeping, approbatie en improbatie der leeraren conform de nationale synode te Dordrecht in 1618 en 1619 en de artt. 4 en 5 van de kerkorde, door de staten geconfirmeerd, en zich daarmee geheel een moeten verklaren. Ten tweede zou hij er zijn hartelijk leedwezen over moeten uitspreken, dat hij in zijn preek uitdrukkingen had gebruikt, die tegen zijne bedoeling bij enkele hoorders aanstoot hadden gewekt of misnoegen bij de plaatselijke overheid hadden veroorzaakt, en laatstgenoemde moeten verzoeken daarop niet meer te willen letten. En eindelijk zou hij moeten beloven zich jegens den magistraat met allen eerbied, respect en gehoorzaamheid te gedragen en dit als een voornamen christenplicht zijne hoorders en de gemeente in te scherpen.

Brakel heeft aan deze eischen voldaan, al verschilde de vorm eenigermate van dien, welken de magistraat had gewenscht. Hij onderteekende namelijk de door den magistraat opgestelde verklaring niet, om niet den schijn te wekken dat hij zijn recht in de kerk erkende, maar zond hem een brief toe, waarin hij eene vrijwillige verklaring deed, die zoo goed als eensluidend was met die welke de magistraat had opgesteld. Maar daarmee was de schijn vermeden, alsof hij iets dat de overheid hem had voorgesteld, had onderteekend en zich aan haar voetstoots had onderworpen. Hij schijnt zelf gevoeld te hebben, dat, ondanks dit formeel onderscheid, toch de indruk kon worden gevestigd dat hij had toegegeven. Daarom plaatste hij, achter zijn in October uitgegeven preek, een „nareden”, waarin hij op zijn brief aan den magistraat, een betoog laat volgen ten bewijze dat hij niet van gevoelen is veranderd. Deze verdediging van zijne houding kon echter het

feit niet te niet doen dat er een onderscheid bleef tusschen zijne principieele bestrijding van approbatie en improbatie in zijn preek, zoodat hij zelfs vond dat de synode van Dordt op dit punt wellicht te veel had toegegeven, en zijne verklaring omtrent het recht der overheid in zake approbatie en improbatie. In de gegeven omstandigheden was dit zeer goed te begrijpen. Brakel had den boog al te sterk gespannen en moest derhalve ten slotte eenigermate toegeven. Want de rotterdamsche magistraat had zijne macht in kerkelijke zaken steeds krachtig doen gelden en bleef dit doen. Dat bleek opnieuw toen Brakel zijn preek in het licht had gegeven en daarachter de genoemde narede had laten drukken, die den indruk moest geven, dat hij niets toegegeven had. Die uitgave was op zichzelf begrijpelijk, omdat één zijner hoorders, kennelijk een steik tegenstander, dezelfde preek, op grond van aantekeningen gemaakt bij het hooren, had uitgegeven „geraedtbraeckd dat het nergens na gelykt”. Het sprak vanzelf, dat Brakel vooral na het gebeurde, niet in een ander licht wilde staan dan waarin hij werkelijk stond. Maar de opname der narede, waarin de kracht zijner verklaring aan de overheid zeer verzwakt werd, moest den magistraat ontstemmen. En zeer zeker zou het ernstig met Brakel geloopt zijn, ware de stadhouder ook hier niet tusschenbeide gekomen en had deze niet bewerkt dat de zaak voorloopig werd aangehouden met het oog op zijn reis naar Engeland. Van dit uitstel kwam, gelukkig voor Brakel, afstel. Maar als bewijs hoe weinig gezind de rotterdamsche magistraat was om iets van zijn macht in kerkelijke zaken prijs te geven, kan dienen dat in het begin van November 1688 zoowel de nieuw gekozen predikant geëmpioeerd als het beroepingsweik zelf stop gezet werd. Het is begrijpelijk dat, hoe gematigd de kerkeraad zich ook in het geheele conflict had gedragen, toch ten slotte de gevoelens van kerkeraad en magistraat ten aanzien van de meest gewenschte predikanten niet met elkander strookten. Eerst langzamerhand kwam er toenadering. Den 11^{en} Mei 1689 mocht de kerkeraad weder gaan beroepen en hoewel nog eens eene improbatie kwam, werd men het eindelijk met elkander eens. De overheid begeerde, ofschoon zij de schuld van de wanverhouding tusschen magistraat en kerkeraad aan laatstgenoemden bleef geven, ook eindelijk harerzijds herstel van de goede verstandhouding tusschen beide. Ook in dit opzicht had de bemoeienis van Willem goed gewerkt. Uit de resolutie van 5 October 1689 blijkt dat zij pogingen in die richting deed. De kerkeraad werkte thans ook sterk in dien geest, zoodat de partijen elkander steeds meer naderden. Zelfs Brakel vervoegde zich persoonlijk bij den magistraat met het verzoek dat deze het gebeurde mocht vergeten. En zoo werd eindelijk door de vroedschap den 12^{en} Juli 1690 besloten de zaak „uyt de wegh te leggen, ende off te doen, sodanigh als sy met het meeste respect voor de Regeeringe, en iuste van Gods Kercke sullen bevinden te behoren”.

Ook hier was dus de bemiddeling van Willem de kerk en inzonderheid Brakel ten goede gekomen. Beleidvol ontwarde hij de knoopen, maar de magistraten trokken daarbij gewoonlijk aan het kortste einde. En als zij zich verzetten, hakte hij, zooals te Middelburg, den knoop te hunnen nadeele door. Hij was der kerk in waarheid een voedsterheer. En vergeten deed hij het woord niet, dat zijn vroegere leermeester, Cornelis Trigland, predikant te 's-Gravenhage, hem had toegevoegd, toen hij den 4^{en} Juli 1672 tot de waardigheden van zijn voorvaders was verheven: „Ik bidde Uw Hoogheyt blyft standvastich bij de ware Christelijke, Gereformeerde religie; vordert geen andere in staten of digniteyten, dan die daer in beproeft syn, volgt de maximen van Uw Hoogheits doorluchtige voorsaeten en met namen die van Uw Hoogheits Heer Vader onsterfelycke memorie, die ick weet dat een vaste resoluten hadde geene anderen tot Raden, Vroetschappen en Magistraten van steden te maeken dan bekende orthodoxe en opregte gereformeerden, want die los syn van die religie gelyk alle secten, hoe kunnen die Godt en het Landt getrouw syn”.

Het verwondert ons dan ook niet, dat wij uit den tijd zijner regeering vele plakكاتen aantreffen, die ten gunste dier religie strekken.

Zoo gaven de staten van Zeeland den 24^{en} Januari 1673 eene nadere ampliatio van hun vroeger uitgegeven plakkaat tot het weren uit het midden van het volk van de „hooghaende en krytende sonden”. De stadhouder vaardigde zelf den 24^{en} Juli 1673 een order uit tegen het lichtvaardig vloeken en zweren en profaneeren van Gods naam in het leger. Den 19^{en} Juli 1674 verscheen van hem en den president en de raden van Holland en West-Friesland een plakkaat tegen verschillende sociniaansche geschriften. De staten van Holland verboden bij plakkaat van 25 Juni 1678 Spinoza's Opera posthuma. Verscheidene plakكاتen zien in die jaren het licht tegen de ontheiliging van den sabbath in de meijerye van 's-Hertogenbosch en in het algemeen tegen die in de generaliteitslanden. Men denke aan die van 19 Maart 1680 en 4 Augustus 1685 wat de eerste, en die van 24 Juli 1682 en 25 Mei 1685 wat de laatste betreft. De staten van Holland dringen bij resolutie van 21 Mei 1694 nog eens aan op het onderhouden der vroeger gegeven plakكاتen tegen het vloeken en schenden van Gods naam, en gelasten den 31^{en} Januari 1699 den hoofdofficieren uitdrukkelijk de plakكاتen tegen de krijtende zonden in 't algemeen nauwgezet uit te voeren. Ook is het opvallend in zoovele plaatsen van Zuid-Holland het predikantstraktement wordt verhoogd, kennelijk mede een gevolg van den gunstigen wind, die er thans woei. Wij lezen van eene dergelijke verhooging in Schiedam, Schoonhoven, Brielle, Asperen, Woudrichem, Heukelom, Woerden, Oudewater, Nieuwpoort, Goedereede, Geervliet en Heenvliet. Dit alles was geheel in den geest van Willem, die gezegd had „naar vermogen den zuiveren godsdienst der gereformeerde kerk ten uiterste te zullen beschermen, en de plakكاتen tegen de doorbrekende

zonden, ten beste van kerk en politiek gemaakt, te helpen maintainen en executeren”.

Is het wonder dat waar Oranje aldus vooring, de voetianen in hun volgen overmoedig werden? Artikelen werden ontworpen, die moesten worden ondertekend, om in de kerk te kunnen blijven. Verschillende gravamina werden tegen predikanten op de synoden te berde gebracht. De zucht tot het houden van een zuiveringsproces werd steeds grooter. Eindelijk drong men bij den stadhouder aan op het uitschrijven eener nationale synode met het kennelijk doel de coccejanen uit de kerk te verwijderen. Maar deze mijn sprong verkeerd. Hiervan wilde Willem III niets weten, ook omdat hij zeer goed wist dat niet alleen onder de voetianen vrienden van Oranje waren te vinden. De staat moest hem, al was hij en bleef hij gereformeerd, ook verdraagzaam vinden. Wat meer zegt, hij lokte van de staten van Holland en West-Friesland een reglement uit „tot conservatie van de rust en vrede in de kercken dezer Provincie”¹⁾, dat van groote verdraagzaamheid getuigde. Of laat ons liever zeggen: een reglement, dat opnieuw bewees dat de overheid niet van plan was haar oude standpunt in zake hare strenge voorgedij over de kerk op te geven.

Ongetwijfeld bleef zij eischen dat alle predikanten zouden volharden bij de formulieren van eenigheid. Zelfs werd hun verboden ongewone en buitenschriftuurlijke spreekwijzen te gebruiken of ook aan onbehoorlijke typologie te doen. Ook mochten de professoren en lectoren in de godgeleerdheid geen gelegenheid aan de studenten geven om de mysteries van het christelijk geloof naar de regels en methode van de wijsbegeerte te behandelen. Men ziet daaruit dat de staten onder Willem III ten zeerste prijs stelden op het behoud der zuivere leer. Maar daarnaast klinkt hun vermaning zeer ernstig tot de predikanten om met elkander om te gaan in broederlijke liefde, vrede en eensgezindheid. De één mag den ander vooral niet bij de overheid of in de gemeente verdacht maken. Ja, in dat opzicht gaat het reglement zoover „dat men in het beroepen der Predikanten alleen soodanige personen in consideratie sal nemen, die stichtelyck in Leer en Leven, ende van een moderaet ende vreedtsaem humeur zijn, bequaem om de voorschreve pointen, tot vrede en stichtinge der Gemeynthe, in allen deelen op te volgen”. Sterker bewijs kon de stadhouder van zijn begeerte, de kerk in rust te houden, wèl niet geven. Alleen vredelievende predikanten mochten bij beroepen in aanmerking komen. Principieel deed de overheid dus ook nu geen afstand van hare zoo goed als onbepaalde macht over de kerk. De godsdienstige richting en de staatkunde van Willem III mogen der kerk zeer sympathiek geweest zijn; bij zijne speciaal-kerkelijke

¹⁾ Ordre en de Reglement, tot conservatie van de Rust en Vrede in de Kercken dezer Provincie. Den 18. December 1694; zie Kerkelijk Plakaatboek v. N. Wiltens 1e dl. 257—260.

politiek botsten kerk en overheid opnieuw, al droeg eerstgenoemde gelaten dit kruis.

De stadhouder drukte echter in dezen het spoor van zijne voorgangers. Hij handhaafde het gezag der overheid over de kerk, al gaf hij haar op vele punten toe, evenals Maurits, die zich ook soms niet met het streven der meerderheid in de kerk kon vereenigen. En dit moest ook wèl, omdat de overheid op geheel andere belangen acht heeft te geven dan de kerk. De profetische karaktertrek dier laatste verdraagt zich vaak niet met den nuchter-practischen zin der eerste, die telkens behoefte heeft aan een compromis. Slechts zelden kwam het voor, dat beiden hand in hand gingen als in 1677 te Amsterdam, toen bij eene beroepskwestie de magistraat huiverde voor een nieuwen strijd tusschen voetianen en coccejanen, en een verdrag ontwierp, dat den 28^{en} Januari van dat jaar door al de kerkeraadsleden werd geteekend. In zes artikelen werd verklaard dat er geen wezenlijke verschillen onder de broeders bestonden ; dat men zich zorgvuldig voor alles zou in acht nemen, wat de vrede kon verstoren ; dat onderwerpen, waarover men het niet eens was, niet van zulk gewicht zouden beschouwd worden, alsof de zaligheid er aan hing ; dat men zich zou onthouden van onschriftuurlijke spreekwijzen ; dat men predikanten zou beroepen, die vredelievendgezind waren, en eindelijk, dat men hen, die zich niet in overeenstemming met deze schikkingen gedroegen, broederlijk zou vermanen daaraan te voldoen. Wij vinden hier een zeldzaam voorbeeld van harmonie tusschen overheid en kerk. Wie den inhoud van dit compromis vergelijkt met het reglement van 1694 moet erkennen, dat het eerste den staten hoogstwaarschijnlijk bij het concipieeren van het laatste tot model heeft gediend.

In hoofdzaak bleef dus ook onder Willem III de verhouding tusschen overheid en kerk dezelfde als vroeger. Ook thans geen nationale synode, geen goedkeuring der dordtsche kerkorde ; ook thans handhaving van verschillende resoluties, die de kerk in hare vrijheid belemmerden. Het is zelfs de vraag of de resolutie op het publiek gebed van 1663 wèl onder zijne regeering is veranderd. Het is althans opmerkelijk dat vóór 1747 geen nieuwe, waarin de voorbede voor Oranje voorkomt, is te vinden. Natuurlijk zullen de predikanten haar er wèl hebben ingelascht, maar eene officieele verandering kwam er tijdens het bewind van den stadhouder niet. Later in 1747¹⁾ vinden wij er echter weer ééne terug, van dezen inhoud, dat „meede gebeden zal werden voor Zijne Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau, als Stadhouder, Capitein Generaal en Admiraal van deeze Provincie ; en dat vervolgens in het zelve voorbidden voortaan zal worden geobserveert de volgende ordre en rang, dat namentlyk eerst gebeden zal worden voor haar

¹⁾ Resolutie van 15 Mei 1747 (Kerkelijk Plakaatboek v. N. Wiltens 4e dl. bldz. 39, 40).

Edele Groot Mogende de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, als zijnde de wettige hooge Overigheid van denzelven Lande : voorts de Heeren Staaten van de andere Vereenigde Provinciën, haare Vrienden, Buuren en Bondgenooten : mitsgaders voor derzelver gezamentlyke Gedeputeerden ter Vergaderinge van de Staaten Generaal, en in den Raad van Staate ; daarna voor Zijne Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau, Stadhouder, Capitein Generaal en Admiraal deezer Provincie : vervolgens, voor zoo veel den Hage aanbelangt, voor de Gecommitteerde Raaden, en de Hoven van Justitie : en eindelijk in alle de Steden en Plaatsen voor de Magistraat van de Stad of Plaatse, daar het zelve geschied, en in de Heerlijkheden of Ambagtsheerlijkheden ook voor den Heer of Ambagtsheer in ordre even voor de Magistraat van de Plaatse". Werd deze resolutie uitgevaardigd na de erkenning van Willem Karel Hendrik Friso tot stadhouder van Holland en Zeeland, in 1751, na zijn dood en tijdens het voogdijschap zijner gemalin Anna over haar driejarigen zoon, werd zij vernieuwd met deze wijziging, voor zooverre het de voorbede voor Oranje betrof : „daarna voor Zijne Hoogheid, den Heere Prince van Orange en Nassau, Erf-Stadhouder, Capitein Generaal en Admiraal deezer Provincie, en voor Haare Koninglijke Hoogheid de Vrouwe Gouvernante, Voogdesse over hoog-gemelde Zijne Hoogheid den Heere Erf-Stadhouder" ¹⁾. En als in het najaar van 1787 Willem V, dank zij den steun van Pruisen, in al zijne waardigheden is hersteld, verschijnt ook weder spoedig eene resolutie van de staten van Holland en West-Friesland, namelijk den 17^{en} October 1787, waarbij die van 15 Mei 1747 wordt vernieuwd en aangevuld, en bevolen wordt, dat voortaan „in het bidden voor de Hooge en Subalterne Overheden, mede gebeden zal worden voor zijne Hoogheid, den Heere Prince van Oranje en Nassau, als Erf-Stadhouder, Capitein Generaal en Admiraal van deeze Provincie, en het geheele Vorstelijke Huis" en bij dat voorbidden deze volgorde zal worden in acht genomen : „dat eerst zal worden gebeden voor haar Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, als zijnde de wettige hooge Overigheid van denzelven Lande ; voorts voor de Heeren Staaten van de andere Vereenigde Provinciën, haare Vrienden, Buuren en Bondgenooten, mitsgaders voor derzelver gezamentlyke Gedeputeerden ter Vergaderingen van de Staaten Generaal, en in den Raad van Staate ; daar na voor Zijne Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prince van Orange en Nassau, Erf-Stadhouder, Capitein Generaal en Admiraal deezer Provincie ; voor haare Koninglijke Hoogheid, Mevrouw de Princesse, Hoogst desselfs Vorstelijke Gemallinne, en voor de jonge Princen en Princesse van Orange en Nassau ; mitsgaders, voor zo veel den Haag aangaat, voor de Ge-

¹⁾ Resolutie van 23 October 1751 (Kerk. Plakaatboek v. N. Wiltens 4e dl. bldz. 40, 41.

committeerde Raaden en de Hoven van Justitie ; en eindelijk noch in alle de Steeden en Plaatsen voor de Magistraat van de Stad of Plaatsen daar het zelve geschied, en in de Heerlijkheden of Ambachts-Heerlijkheden ook voor den Heer of Ambachts-Heer in orde even voor de Magistraat der Plaatsen". Bij resolutie van 30 October 1787 werd door de staten-generaal hetzelfde gebedsformulier, wat de voorbede voor Oranje betreft, voor de generaliteitslanden voorgeschreven. Naar aanleiding van het meerderjarig worden van den erfprins van Oranje en Nassau in 1790, werd bij resolutie van 19 October van dat jaar vastgesteld, dat de woorden in de gebedsformulieren van 15 Mei 1747 en 17 October 1787 „voor de jonge Princen en Princesse van Orange en Nassau" veranderd moesten worden in „voor Zijne Hoogheid den Heere Erfprins van Orange en de verdere Afstammelingen van dat Doorlugtig Huys". Zoodra was echter niet de omwenteling tot stand gebracht, of er kwam eene aanschrijving van de staten van Holland van 19 Januari 1795, dat met intrekking van het bestaande formuliergebed, voortaan door de bedienaars van het Goddelijk Woord in de publieke kerken moest worden gebeden : „voor alle die over ons gesteld zijn, mitsgaders voor de algemeene rust en compleete herstelling van den vrede".

HOOFDSTUK XV.

Geschriften over de autoriteit der staten in kerkelijke zaken.

Op het einde der 16de en vooral in het begin der 17de eeuw begint de uitgave van verschillende geschriften, die handelen over de autoriteit van de staten in kerkelijke zaken. Van weerszijden gordt men het zwaard aan. Eenerzijds wordt tot in de uiterste consequentie de leer doorgevoerd, dat de hooge overheid slechts staat onder God en de kerk derhalve onder haar is geplaatst. Als zoodanig is de kerk een tak van haren dienst, en gaat van de overheid alles uit wat op de kerkordening betrekking heeft. Feitelijk zijn de ambtsdragers der kerk staatsambtenaren door haar aangesteld en ontslagen, alsmede gesalarieerd. Kerkvergaderingen worden slechts met hare toestemming, ja sterker nog op haar initiatief belegd, en in die vergaderingen vervult zij de rol van controleur. De voorstanders van dit stelsel achten dit een ordinantie Gods en in de hoogste mate heilzaam voor den vrede in en den bloei van de kerk. Tegenover hen staan zoovele anderen, die met warmte pleiten voor het recht van eigen kerkregeering. De kerk is direct, niet middellijk onder de overheid, onderworpen aan God en Zijn Woord, en moet zelf beoordeelen wie naar den regel van dat Woord haar zullen dienen. Al wat op de leer en de tucht betrekking heeft, moet zij zelf regelen. Alleen is het de roeping van de christelijke overheid den weg voor de voort-